

ANTICKÉ PRVKY V ČESKÉ RENESANČNÍ POSTILOGRAFII*Tomáš Havelka*

Antické dědictví bylo v 16. století aktivně spojeno s prezentací a reprezentací různých společenských vrstev humanistické kultury. Zatímco pro mnohé humanisticky orientované tvůrce představovalo přitakání antickým vzorům, ať už literárním, historickým nebo mravním, progresivní tendenci a nové formální i tematické možnosti, byly též oblasti, které na antické vsuvky pohlížely s kritickým pohledem a jejich vyššímu výskytu bránily. Jde o církevní prostředí a zvláště o ty jeho oblasti, které měly normativní funkci, formovaly oficiální postoj církve nebo měly ovlivňovat myšlení věřících, především pak o homiletiku. Období vlády Jagellonců a Habsburků až do Bílé hory je v tomto kontextu výjimečné svou konfesijní rozrůzněností. Vedle sebe koexistovaly názorové normativy katolické, utrakvistické, luterské, kalvínské a bratrské. Jak přistupovaly jednotlivé konfese k vsudypřítomné antice, a pokud ji reflektovaly, jak ji využívaly?¹

Uvedená otázka je pro homiletiku jednou z citlivých: týká se základů pojetí výkladu slova Božího. Homiletika jako církevní literární žánr vykládala Bibli, tedy text nejposvátnější, a způsob, jakým to činila, osciloval mezi faktem, že základy rétoriky se všichni učili na antických rétorických pravidlech (zejm. Cicero a Quintilián), a faktem, že výklad slova Božího by se měl vyvarovat všech profánních vložek a aluzí. Je to známá tenze využívání tří rétorických složek: *move*, *docere* a *delectare*. Antické historiky, gnómata nebo mytologie patřily z hlediska exegetické teorie převážně k rovině *delectare*.

Jednotlivé konfese definovaly podobu homiletiky předpisy. Pro katolíky byla prvořadou direktivou usnesení Tridentského koncilu, z nichž za zmínku stojí páté sezení ze 17. června 1556 o provádění reformních principů,

¹ Renesančními postilami se popisně zabýval HRUBÝ, Hynek. *České postilly: studie literární a kulturně historická* (dále jen *České postilly*). V Praze: Nákladem jubilejního fondu Král. české společnosti nauk, 1901, zejm. s. 152–194. Nejvýrazněji se našeho tématu dotkl KOPECKÝ, Milan: *K české reformační postilografii*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, D, Řada literárněvědná, 18, 1969, č. D16, s. [39]–50; částečně i KOPECKÝ, Milan: *K české barokní homiletice*. In: KOPECKÝ, Milan (ed.). *O barokní kultuře*. Sborník statí. Brno 1968, s. 61–74 a Týž: *Starí slezští kazatelé: různé rozprávky a příběhy k naučení a ku potěše*. Ostrava 1970. Z hlediska dále probíraného tématu implementace profánních narativních vsuvek v homiletice či nábožensky povzbuzující literatuře stojí za pozornost zejména PETRŮ, Eduard: *Vývoj českého exempla v době předhusitské*. Praha 1966. (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica, 22) a VOLT, Petr: *Šimon Lomnický z Budče a exempla v kontextu jeho mravněvýchovné prózy*. Praha 1991. (Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia, 1989, č. 127).

zvláště jeho druhá kapitola; 23. sezení z 15. července 1563 definující kněžství a 25. sezení ze dne 4. prosince 1563 definující úctu k zobrazení svatých a vztah k pohanským idolům.² Luteráni se řídili principy uvedenými zejména v aplikované rétorice Philippa Melanchthona.³ Přísné prováděcí pokyny měla Jednota bratrská, například o zlém knězi a zmařeném slovu Božím. Jan Blahoslav věnoval chybnému citování profánních pasáží jednu kapitolu ve *Vitia concionatorum*, odkud stojí za to ocitovat aspoň krátkou pasáž: „Někteří rozličnými historiemi (ať nedím básněmi a zprávami málo užitečnými a někdy snad i škodlivými) i sami se rádi zaměstnávají, i jiným je s chutí, něco také někteří zvláštního tím obměšlejíce, vypravují, uši některých novinek žádostivý lekcí.“⁴

Jak se tyto principy uplatňovaly? Nejreprezentativnějšími příklady renesanční homiletiky reformační epochy jsou postily, které každá konfese vyprodukovala. Některé měly normativní charakter – zejména to platí pro Jednotu bratrskou, která vydala oficiální postily, a to *Výklad řečí Božích Ondřeje Štefana*⁵ a *Postilu* Jana Kapity,⁶ schválené sborem starších. Luteránům zpočátku sloužila přeložená postila Johannese Spangenberg z let 1546, 1553 a 1557,⁷ katolíkům překlad postily mohučského františkána Johanna Wilda (Fera),

² WATERWORTH, John (ed.): *The Council of Trent. The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent*. London 1848, s. 21 an., 170 an., 233 an.

³ Například MELANCHTHON, Philipp: *De rhetorica libri tres*. Basileae 1519 (VD16M 4179) a Wittenberg 1519 (VD16M 4180); *Elementorum rhetorices libri duo*. Poprvé Strassburg 1556 (VD16 ZV 10737).

⁴ *Vitia concionatorum*, Vitia při menších věcech. In: VÁŠA, Pavel (ed.): Jan Blahoslav. Pochodně zazněná. Praha 1949, s. 309. Setrvalý důraz na mravní přísnost a princip vykládat Boží slovo zase jen Bibli lze doložit soudem polského šlechtice Jana LASITSKÉHO z konce devadesátých let 16. století: „Poroučí se jim, ... aby kázání svá i jiná k lidu promlouvání hleděli ne z lidských učení močidel, ale z studnic Pisem svatých bráti, pilné slova Božího posluchače milovati a jiné k témuž věsti, napomínati, vzbuzovati.“ Spis vydal KOMENSKÝ, Jan Amos: *K navracení se na první opuštěnou lásku Jednoty bratrské ... napomenutí*. Viz *Dílo Jana Amose Komenského* 9/II., Praha 2013, s. 175.

⁵ ŠTEFAN, Ondřej: *Výklad řečí Božích, kteréž ve dny nedělní a sváteční v shromážděních křesťanských od učitelův Jednoty bratrské obecně předkládány bývají*. Ivančice 1575 (Knihopis 15953). Viz HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 174–176.

⁶ KAPITA, Jan: *Postilla, to jest kázání, kteráž na řeči Boží ke dnům svátečním přináležející přes celý rok činěna bývají*. Kralice (?) 1586 (Knihopis 3770). Viz HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 177–182.

⁷ SPANGENBERG, Johann: *Postilla česká. K užítku mládeži křesťanské v způsob otázek od neděle adventní až do Velikonoci složená a skrze Jana Špangberského, císařského města Northauzu kazatele, sepsaná*. Prostějov 1546 (Knihopis 15575). Viz HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 157–159. Viz též FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří: *Postila Johanna Spangenberg v městanských knihovnách raného novověku*. In: Seminář a jeho hosté. II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového / [Sestavili]: KREUZ, Petr – ŠUSTEK, Vojtěch. Praha 2004, s. 101–122.

vydaný v roce 1575 podnětem arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice,⁸ v 18. století Antonínem Koniášem, ale kvůli kacířskému překladu označený jako zavržený, kniha prý „polepšení hodná není“.⁹

Mým cílem budou ty postily, které vznikly v Čechách a u nichž lze odhadnout míru převzetí literárních norem praktikovaných na českých školách nebo přijímaných českými studenty v zahraničí. Jedná se zejména o obě zmíněné postily bratrské, o katolickou postilu Tomáše Bavorovského,¹⁰ luteránskou postilu Martina Philadelpha Zámrského¹¹ a postilu Jana Achilla Berounského¹² (Achilles též inklinoval k luterství: zpracoval mimo jiné i luterskou postilu Lukáše Osiandra,¹³ ta nás ale jako překlad zajímat nebude).

Existují témata, která jsou pro křesťanské homiletiky bezpříznaková, a měli bychom je ze zřetele upřeného na antické odkazy vyloučit. Mám na mysli odkazy na období, kdy vedle sebe koexistovalo křesťanství jako oficiálně uznané vyznání (tedy po roce 313, kdy vešel v platnost tzv. Edikt milánský) a pozdní Řím. Bez ohledu na konfesi nebo názory se ve všech postilách objevuje popis zkázy Jeruzaléma převzatý z latinské či české verze *Války židovské* Josefa Flavia, obvykle jako příklad potrestání židovského národa za protivení se vůli Boží (pomsta Boží) a nerozpoznání Mesiáše. I tak Jan Kapita pone-

⁸ WILD-FERUS, Johann: *Postilla aneb Kázání evanjelitské pravdy a pravého obecného apoštolského učení na evanjelia a epistoly nedělní, která se podlé pořádku obecné církve křesťanské od adventu až do Veliké noci čtou*. Praha 1575 (Knihopis 2450).

⁹ Poznámka se objevuje v druhém vydání Klíče: „Ačkoliv tato Postila latinskou řečí vydaná polepšiti se může; však na českou řeč přeložená od kacíře, který ji všelijakým bludem poškrvnil, polepšení hodná není.“ Viz KONIÁŠ, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens*. Hradec Králové 1749, s. 48 (Knihopis 4287). Viz též WIŽŽÁLKOVÁ, Bedřiška: *Příspěvky ke knihopisu*. (6). Praha 1987, s. 182.

¹⁰ BAVOROVSKÝ, Tomáš: *Postilla česká aneb Kázání a vejklady na Eva[n]gelia, kteráž se v nedělské dny přes celý rok čtou věrně sepsána i kázána skrze kněze Tomáše Bavorovského* (dále jen *Postilla česká*). Olomouc 1557 (Knihopis 1005). K němu srov. HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 182–189. Též NOVÁK, Václav Jan: *Postilla česká kněze Tomáše Bavorovského*. Sborník historický, 3, Praha 1885, s. 138–144, 236–241.

¹¹ PHILADELPHUS ZÁMRSKÝ, Martin: *Postilla evanjelitska aneb vejkladové na Evanjelia nedělní a sváteční, kteráž se každoročně v křesťanstvu čítají, rozjímají a v shromážděních církevních lidu Božímu předkládají sebrání a na tři díly sepsáni jsou* (dále jen *Postilla evanjelitska*). Jestkovice 1592 (Knihopis 7158). Cituji Zámrský 1 (první díl), Zámrský 2 (druhý díl). Viz HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 160–169. Další literaturu k Zámrskému a jeho Postile viz MERHAUT, Luboš (ed.): *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. 4, 4. Praha 2008. s. 1678–1679.

¹² ACHILLES, Jan: *Εορτολογία, to jest Kázání sváteční aneb Vejkladové kratičci o životu, práci a smrti svatých apoštolů, vyznavačů a mučedníků i některých mučednic*. Praha 1611 (Knihopis 89). Viz HRUBÝ, H.: *České postilly*, s. 172–173

¹³ OSIANDER, Lukas: *Postilla, totiž Kratičí vejkladové na Evanjelia, kteráž se přes celý rok v nedělní dny čtou v shromáždění církevním*. Praha 1595 (Knihopis 6663).

chává tuto pasáž bez citace pramene. Takové, z hlediska koncepčního vlastně neproblematické, pasáže, musíme rozšířit i o pasáže přebírané z raných křesťanských myslitelů řeckého nebo římského původu: Órigena, Tertuliána nebo Cypriána.

V Kapitově postile je jen jediná podstatná pasáž, užívající motiv z antické mytologie, o to však zajímavější. Jde o popis Antikrista, kterého bude charakterizovat vedle jiných znaků také to, že bude „pyšný, mocný, nestydatý, aby se nade všechny vznesl...“ V tom se prý bude lišit i od pohanských božstev, která si neosobovala právo na vládu nad vším: Jupiter vládl jen na nebi, Neptúnus na moři atd. Naproti tomu Antikrist „nade všechny se vznesl,“ (chce, aby) „... nebe odmykal, zamykal, do pekla dával mnohé, zase z něho aby pomáhal“ atd. Kapita tedy používá atributy spojované s papežem, a ačkoliv jej nejmenuje, je zřejmé, že jde o jeho kritiku. Staví jej tedy nábožensky a morálně ještě níže než antické postoje. Negativní vztah bratrské ortodoxie k antickému dědictví můžeme doložit i na postile Štefanově, v níž jsem nic vztahujícího se k antice nenašel (i možné přehlédnutí ukazuje na výraznou skromnost podobných odkazů).

Podobně skromné jsou kupodivu stopy po antické tradici i v katolické postile Tomáše Bavorovského, která vyšla v Olomouci roku 1557 za podpory Viléma z Rožmberka. Pro jeho soubor kázání, jinak obecně vysoce hodnocený jak pro jazyk, tak pro sociální kritiku a srozumitelné formulace, lze konstatovat podobný postoj k exemplovým vložkám jako u českých bratří. Jediná nalezená skromná stopa antické kultury nevypovídá nic o znalosti latinských nebo řeckých spisovatelů, ale spíše o povědomí matrimoniální exemplové tradice – Bavorovský užil často citovanou historku o Sókratovi a jeho ženě Xantippé, která jej podle Bavorovského výkladu naučila, co je hněv: když mu nadávala a on proto vyšel z domu na lavici, vylila na něj z okna nádobu s vodou, což Sókratés okomentoval slovy: „Věděl jsem, že po té bouři musí přijít ještě déšť.“ Návaznost nikoliv na antickou literaturu, ale na exemplovou tradici doložil Bavorovský hned následujícím příběhem o opilci, kterého manželka svázala pevně do prostěradla, jak „plzeňský kraj dobrou povědomost má“,¹⁴ Jde i v tomto kontextu o jednu ze zcela ojedinělých nebiblických vložek – katolík Bavorovský jde v důrazu na čistý výklad biblického slova pozoruhodně stejnou cestou jako homiletici bratřští. Zatímco v případě českých bratří je zanedbatelný počet nebiblických pasáží vysvětlitelný samou podstatou církevního učení Jednoty bratrské, u Bavorovského může jít o respektování biblické exegeze podle humanistického principu Erasma Rotterdamského, na kterého se i v předmluvě *Parafráze na Matoušovo evangelium*

¹⁴ Kázání na Neděli šestou po svaté Trojici, fol. CCCLib. In: BABOROVSKÝ, T.: *Postilla česká*.

(1542) odvolává,¹⁵ nebo, dodejme s trochou nadsázky, to může být projevem jeho „neučenosti“, jak o sobě sám prohlásil (zřejmě však podle konvence autorské skromnosti) v předmluvě ke *Kázání o svatém pokání*.¹⁶

Mimochodem, ani v dalších katolických postilách, v postile Johanna Fera, normativní katolické postile, nebo v postile Jakoba Wujka z Wągrowa, přeložené v roce 1592 olomouckým kazatelem Ondřejem Modestínem, není nijak snadné nalézt narativní nebo antické vložky.

Do zcela jiných citačních i interpretačních kontextů se ovšem dostaneme v dílech melanchtonovsky poučeného Jana Achilla Berounského (Εορτολογία, *to jest Kázání sváteční aneb vejkladové kratičci o životu, práci a smrti svatých apoštolů, vyznavačův a mučedníkův a i některých mučednic*, Praha 1611) a luterána Martina Philadelpha Zámrského (*Postila evanjelitská*, poprvé tištěna za dramatických okolností v Jezdkovicích 1592).

Oba spojuje zřetelný zájem o antické motivy, oba je také tematizují již v předmluvách (srov. mj. i jejich humanizující jména!). Jan Achilles v ní vlastně charakterizuje metodu, kterou se mu podařilo dostat do postilových sbírek velké množství antických reálií, citací a parafrází. Je to vazba mezi poznaným křesťanstvím a slepým pohanstvím. Srovnává slávu a velikost postav reprezentujících hlavní témata antických dějin se štěstím poznání Ježíše Krista a jím zaslíbenou spásou: ani bohatství perského krále Dareia, moc Alexandra Velikého, výmluvnost Perikla Athénského, pýcha Antiocha, nádhra Kleopatry a štěstí Polykrata je nespasila – neznali Krista. Celá předmluva je postavena na velmi intenzivním tematizování antického odkazu: obhájí např. uvádění světských historií tvrzením Cicerona, že historie jsou mistry-němi života lidského.¹⁷ V jeho sváteční postile je z celkem 34 textů v 16 nějaké významnější exemplum s antickým motivem nebo rozsáhlejší citát nějakého významného antického myslitele. Taková antická (převzatá z původních pramenů) či antikizující exempla (pocházející z pozdějších svodů) a výroky klasických myslitelů mu slouží především k podpoře mravních soudů: například v kázání na den svatého Ondřeje uvádí jako příklad respektování čtvrtého přikázání dekalogu Alexandra Velikého (říkal Aristotelovi, že jej miluje

¹⁵ HAVRLANT, Jaroslav: *Recepte myšlenek Erasma Rotterdamského v Čechách a na Moravě a osobnost katolického kněze Tomáše Bavorovského († 1592)*. In: Korunní země v dějinách českého státu. IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.–17. století. Praha 2009, s. 521.

¹⁶ BAVOROVSKÝ, Tomáš: *Kázání o svatém pokání z mnohejch kněh učiteluov svatých věrně sebraná a se vši pilností sepsaná...* Praha 1552 (Knihopis 1004).

¹⁷ Velmi podobně obhájí uvádění světských, tedy i antických historek Zámrský: *Historia magistra est vitae*. Předmluva XXI. Neuvádí ale pramen, tvrdí, že tak píší „staří a nábožní muži“. In: PHILADELPHUS ZÁMRSKÝ, M.: *Postilla evanjelitska*.

jako své rodiče), Achilla (ctil svého mistra), Trajána (opatřil místem svého preceptora) a naopak mezi příklady těch, kteří rodiče nectili, uvádí antické příklady Neróna (nechal zabít Seneku), Ptolemaia (nechal zabít Aristomena). Mezi výčty výjimečných historických postav jsou v jedné linii zmíněny jak postavy antické a pohanské, tak biblické a křesťanské (příklady králů, kteří povstali z nízkého původu – vedle biblického Davida uvádí i Tullia Hostilia a Přemysla Oráče; nebo příklady osobností, které byly potrestány strašlivou smrtí za své hříchy: vedle starozákonního Antiocha uvádí smrt římského krále Galeria).¹⁸

Achilles dává přednost kupení krátkých historek z antických dějin, oddíl takto vymezených pasáží uvozuje obvykle nadepsáním, že dobré příklady lze nalézt i v „pohanských historiích“, lze u něj ale zaznamenat i přebírání dlouhých narativních pasáží: například v kázání na den svatého Štěpána uvádí dlouhou historii převzatou z Hérodotových dějin o Glaukovi Lacedemonském a jeho falešné přísaze, ve které Achilles uvádí i soudy pohanského boha Apollóna v Delfách, kam se Glaukus vypravil pro radu (v jiných souvislostech ovšem o Apollónovi mluví jako o modle).

Pro Achilla je typické míšení látek pohanských a křesťanských. Běžně uvádí příklady z antických dějin, aby je pak vysvětlil z křesťanské pozice: například v kázání na den sv. Markéty užívá etymologický výklad jejího jména, Drahá perla, k tomu, aby uvedl několik výrazných příkladů neskutečného bohatství, z nichž nejvýraznějším příkladem je známý spor Antonia a Kleopatry, která, aby vyhrála sázku o honosnější hostinu, rozpustila v octu svou perlu a vypila ji. Pro Achilla „vyznamenává toto, že ti, kteří věří v Syna Božího Ježíše Krista, sou před Bohem předrazí a čistí, nebo předrahou krví Krista Ježíše sou vykoupení, očištění od hříchů svých.“ V kázání na den Tří králů uvádí příklady naplněných prorockých snů, po čtyřech příkladech z antických dějin je shrne poznámkou, že tedy nemají všechny sny potupovány býti, nebo Pán Bůh skrze ně napomíná „budťo o věcech dobrých, anebo o vyvarování věci zlých.“ V kázání na den svatého Bartoloměje uvádí zase poněkud jednoduché spojení pohanského a křesťanského: „U pohanů mnozí byli silní muži, kteří sou se hrdinský chovali v bitvách, jako Hektor, Achilles, Diomedes a Aiach a jiní. Tak všickni sou věřící v Krista silní proti ďáblu, a skrze něho samého ďábla přemáhají.“

Pravý Bůh poznáný ve Starém zákoně ovlivňoval tedy i antické dějiny. Jeho zásahy lze sledovat v řeckých a římských historiích, jde o skutky lidí, kteří Boha nepoznali nebo poznat nechtěli. Zajímavý je z tohoto pohledu výčet antických spisovatelů od doby klasické až po epochu po vystoupení

¹⁸ ACHILLES, Jan: c. d., kázání Na den dítek zamordovaných.

Ježíše Krista, kteří o pravém Bohu věděli (popsali ve svých dílech určité aspekty nebo fakta ze starozákonních dějin, židovské praxe nebo z proroctví, ale nepřistoupili k pravé víře). Podle Achilla to byli například Ovidius (*Metamorphoses*, cituje z něj popis biblického stvoření světa), Berosus Chaldejský, Plinius a Iustinus (popsali potopu světa), Hérodotos (popsal obřízku), Iustinus Tragus (popsal Josefov život v Egyptě), Diodorus Siculus (popsal vydání Zákona na hoře Sinaj), Procopius (popsal vyhnání kananejských od Jozua), Cyrus (perský král, četl proroctví Izaiášovo), Plútarchos (popsal smrt Kristovu) nebo Cornelius Tacitus (popsal smrt Pavla a Petra).

Podle nemnohých a mnohdy nejasných citací v textu pracoval s texty Plútarchovými (*Vita Alexandris*), s dějinami Hérodotovými, nejasně odkazuje na Homéra (kniha o válce trojanské). Kázání ale obsahují mnohé přejímky bez uvedení odkazu, v těchto případech se podle J. Jirečka zřejmě opíral o knihu Matthiase Dressera *Liber de festis diebus Christianorum, Judaeorum et Ethnorum*.¹⁹ Shrňeme-li tedy přístup Jana Achilla Berounského k začlenění antiky, je to v duchu předmluvy: antické dědictví je cenné pro poznání minulosti (mimochodem, jedním z důvodů, proč svá sváteční kázání dedikoval Rudolfo Trčkovu, byla jeho obliba v duchovních i světských historiích).

Nejbohatším zdrojem poznání o včleňování antického odkazu do české pozdně renesanční homiletiky je *Postila evanjelitská* luterána Martina Philadelphia Zámrského. Je to také z tohoto pohledu sbírka nejkontroverznější. V podstatě o všech zmíněných aspektech se dovídáme z výrazně apologetické povahy předmluvy. Zaujme svým předjímáním kritiky: jen stručně zmíníme apologii náboženskou, když obhazuje Confessio Augustana; pro nás jsou mnohem zajímavější ty pasáže, kde se dotýká literárního pojetí postily a včleňování antických pasáží. V dedikační předmluvě lichotí Hynku Bruntálskému z Vrba tím, že spojí v jednom odstavci postavu Alexandra Velikého s Hynkem, sedícím v „heroitském“ úřadu. Zejména v *Předmluvě církevním čtenářům* pak naznačuje, jak významná pro něj bude autorita antických myslitelů. Spojuje křesťanské principy s předkřesťanskou kulturou, antičtí autoři pro něj budou představovat relevantní autoritu pro morální úsudky. Kompilační zásady obhazuje v paragrafu *Knihy theologické a rozličné čísti jest potřebné*. Výslovně vytyká „rozličné knihy a spisy Slova Božího“, dále uvádí poměrně bizarní srovnání, v němž obhazuje třemi důvody každoroční opakované čtení perikop na příslušné neděle a svátky. Argumentuje totiž sentencí Thúkýdida o hlouposti měšťanů (aténských?), Ezopovou bajkou (o psu pouštějícím maso, aby chytil stín) a Sókratem, který také v aténské škole pravidelně opa-

¹⁹ JIREČEK, Josef: *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. Praha 1875, s. 5 an. Nemohu jeho úvahy potvrdit, shody jsem neshledal.

koval sentence, čímž roztrpčil Hyppia Eleua (cituje podle Xenofóna). Ve třetím bodu použil k argumentaci fádního tvrzení, že v hospodářství nemůže být nic lepšího nad řád, Xenofóntův spis *Oeconomicus*.

Zajímavá je obhajoba, že „satan na něj kuklu nastrojil“, když mu mnozí vytýkají, že: „Tlachy machy, světské nepotřebné historie a fabule samé toliko rozsívá, dobré haní, a že jakousi Esopi Tragediam, věci titěrnější nežli by kázáním měla slouti, provozuje.“ (Zámorský, 1, s. XVIII). Následující obhajoba stojí na vysvětlení struktury jednotlivých částí, v níž objasňuje zejména princip otázek „Quaestiones si quae difficiles occurrerant“. A půvabně hájí vkládání světských exempel: „K tomu alegoriemi duchovního smyslu skrovně podle náležitosti: též latinskými sentencemi svatých starých otců a českými rytmy, také příklady a místem historiemi jako vonnými ružovými a libými karafiátovými kvítky protušují.“ Na druhou stranu Zámorský prý „nešetřil ozdoby řeči, češtiny, připovědek, přísloví, a jako šprymovného poškrábování, v nichž se náš český národ nyní kochá ... ale psal upřímně, sprostně, tak, jak čisté učení Slova Božího chce mít.“ (Zámorský 1, s. XIX)

Pravda je však taková, že Zámorského postila stojí z hlediska prezentace zejména antického plánu na samém pomyslném okraji čistoty biblické exegeze. Zámorský zřetelně lne k antické kultuře, ve většině kázání se aplikace mravních důsledků různých tezí realizuje právě pomocí antických příkladů, v obvyklých výčtech prochází chronologicky celou historií, do níž jsou řecké a římské dějiny samozřejmě zahrnuty.

S jistou mírou zjednodušení a nutného zkreslení lze užívání antických příkladů rozdělit na dva veliké principy: na jedné straně je mohutná polemika s antickým náboženským smýšlením, na druhé morální odkaz, těžený ze sentencí řeckých a římských klasiků a z příkladů mezilidských vztahů.

K prvému postoji sluší podotknout, že i Zámorský považuje zřetelně svět všech věků za stvořený starozákonním Bohem, a principy hříchů a pomst Božích přenáší i na skutky Řeků a Římanů, jejich polyteismus pak označuje za slepotu: „Toto se nemá bráti a rozuměti o pohanech neznajících bytnosti a vůle Boží, ačkoli bezouhonných, jenž byli Socrates, Aristides a jiní mnozí. Nebo napsáno jest: Kdož nevěří v Syna Božího, hněv Boží zůstává na něm a již odsouzen jest“ (Zámorský 2, 1259). Nejpregnantnější kritika je asi v kázání na den svatě Trojice, kde pohanským mudrcům vyčítá, že při přemýšlení o Bohu daleko zabloudili a udělali ze sebe blázny: zejména ostře napadá, že si bohy udělali z lidí: výslovně zmiňuje Saturna, prvního krále po potopě světa, a Cereru, manželku Ozira, egyptského krále. „Socrates, Aristides, Scipio, Pomponius Atticus, Cato, Cicero a jiní slavní pohanští učení lidé, ač se nevinností života slavně stkvěli, nešlechetnostmi a hříchy zevnitřními zmazáni

nebyli: však je Duch svatý z hříchu nevěry trestce, že v Krista neuvěřili.“ (Zámorský 1, 467). V historiích řeckých a římských se tedy projevovala vůle nikoliv antického panteonu, ale Hospodinova. Když například perský král Xerxés chtěl zničit chrám boha Apollóna v Delfách, hájil chrám podle Zámorského ďábel (z Božího dopuštění) a odtrhl dva kameny z hory Carnasus, kterými zabil na čtyři tisíce Xerxových vojáků (Zámorský cituje Hérodota a Diodóra Sicula; Zámorský 1, 157). Xerxés byl podle Zámorského k válce s Řeky přiveden ďáblem, který jej v podobě krásného muže ponoukal k válce i přes odpor strýce Artabana (viz Zámorský 1, 400). Perský král je pro něj vůbec oblíbeným tématem: na jiném místě uvádí poměrně bizarní paralelu mezi Xerxovou láskou ke svým vojákům, utonulým v Helespontském moři, s láskou Boha, který učinil víc: dal svého jediného Syna (Zámorský 1, 579). Podobně působné je srovnání triumfálních vjezdů římských císařů s Nanebevstoupením Krista (Zámorský 1, 499).

Pohanům na mnoha místech přiznává tušení Boží existence: dokládá například zmrtvýchvstání na příkladech obživnutí lidí vybraných z textů Plútarchových, Pliniových a Platónových. Významné jsou předpovědi všech devíti Sybil, prorokujících vládu nového krále Krista, například Sybily Delfské: „Veliký rod věkův zase přichází, panna se přibližuje a království Saturnovo předešlé se navrácuje.“ Víru v posmrtný život také dokládá na příkladech pohanských myslitelů, například Aeliana, který věřil, že se po smrti zase setká s Pýthagorem, Hekatem a Homérem; nebo sentencí Ovidiovou „Stulte,²⁰ quid est somnus gelidae nisi mortis imago“ (Ovidius, Amores 2, 9, 41). Z Xenofóna cituje testament Cýra, krále perského, který vedl své syny k bázni Boží (Zámorský 2, 1009).

Za pozornost stojí i v tomto kontextu vztah Zámorského k hodnocení jednoho z nejméně problematických autorit, Cicerona. Zřejmě nejčastěji cituje jeho pojednání o různých přístupech k náboženství *De natura Deorum* a rozmluvy *Tusculanae disputationes*. Úcta k jeho osobě je zřetelná: obvykle jej označuje často bezpříznakově „Cicero římský“; jinde „pohanský mudrlec“, na jednom místě jej nazve pozoruhodným novotvarem „znáboh“ (Zámorský 2, 603; nehledí přitom na to, jakého Boha či bohy Cicero hodnotil). Naproti tomu na jiném místě Cicerona kritizuje spolu s Erasmem Rotterdamským, když Erasma označí za člověka bloudícího tmou, protože „Cicerona, římského pohana, pro jeho o Bohu a jiné mnohé učené spisy ... do nebe mezi spásence vnáší, ješto žádnéj tam se nemůže dostat, kromě skrze známost a víru v Krista“ (Zámorský 2, 912–913).

²⁰ Zámorský chybně „Sulte...“ Zámorský 1, 375.

Jen drobnou zmínkou považuji nakonec za nutné připomenout druhý významný aspekt Zámorského častého uvádění antických reminiscencí: mravní odkaz těžený z rozmanitých příhod, anekdot, výroků, gnómat a postojů, například poučení z radosti Filipa Makedonského nad narozením syna Alexandra: Filip se neradoval z faktu, že má syna, ale z toho, že se narodil v době, kdy žije Aristotelés, který se tak může stát jeho učitelem – tím vedl k účtě ke vzdělání a literárnímu umění. Řadu poučení navrhoval pro společenský a politický život (omezování selské zahálky vládou censorů v Římě; tresty, jaké hrozily v Etrurii zahálčům: kdo nemohl prokázat, čím se živí, byl popraven nebo vyhnán) atd. Těchto odkazů je mnoho, tvoří samozřejmou rovinu aplikačního plánu Zámorského homiletiky, postrádají nějakou hlubší strukturu.

Zámorský nekončí se svými antickými inspiracemi jen u exemplů a mravních ponaučení. V každém kázání jsou uvedeny antikizující veršičky, které mají někdy podobu obyčejné sentence, někdy podobu distich. V některých případech jde o upravené verše starých církevních Otců, v dalších případech lze původ veršů dohledat, u jiných je to ale buď nemožné, nebo velmi obtížné, a zdá se, že je Zámorský vytvořil sám. Z těch, u kterých uvádí pramen, stojí za zmínku Catullus (*Carmina XXXI*); Cato (*Disticha*); Simónidés (ale cituje jej podle Cicera, *De Natura Deorum*); Ovidius, Lucretius, Horatius, Livius, Thalés Miletský, Iuvenalis, Lúkiános, Vergilius (*Aeneis*), Solón, k nejčastěji citovaným patří ovšem Seneca a Cicero. Chybně uvádí jako autora verše „Non omnis fert omnia tellus“ Ovidia, ve skutečnosti jde o Vergilia (Ecloga 4, 39). Též jeho české překlady jsou jen velmi volné, obvykle obsah rozšiřuje, idiomy převádí do české analogie.

Shrňme tedy to, co z excerptů Zámorského postily dle mého mínění plyne. Humanistická orientace luteránského kazatele jej přivedla daleko v sečtlosti antických pramenů, ať už za pomoci kompilací (florilegií), anebo pramenových textů. Rozpor, jak dostat oblíbenou antickou literaturu do homiletické praxe, a přitom neznevážit kázání profánními či neortodoxními vsuvkami, se pokusil vyřešit tím, že ji jednak vystavil nesouměřitelnému porovnání s křesťanstvím, provázenému průběžným kritizováním náboženských názorů a latentním obhajováním některých významných postav, u nichž předpokládal tušení spásného skutku Kristova. V předmluvě předesílá problémy, které si tímto postojem přivodí: a oprávněně. Na jedné straně se mu dostalo pozitivního hodnocení jako vynikajícího kazatele, jeho kázání bývala údajně bohatě navštěvována, na druhou stranu právě silný akcent na světské (chápejme antické) historky vedl k ostrému odsudku. Český bratr Matěj Sabinus Draho-
tušský zhodnotil postilu takto: „Ač pak Martin Filadelf, farář opavský, chtěl

tomu vybírání a brakování se v těch postilích přítrž učiniti, protož sepsal a shledal i vydal, jakoby s radou jiných svých, velikou postil pod slavným titulem, do níž našplíchal velikou sumu řečí a příkladů rozličných, jistých i nejistých, pohanských i jiných některých směšných, též i ústipků etc., k tomu také písni, takže se vlastně rozuměti nemůže, zač by vlastně slouti a jaký titul ta kniha míti by měla, jakž ji on nazval postilí, či kancionál, či nějaký mšál etc.“²¹

Bez nároku na generalizaci si závěrem dovolím upozornit na fakt, že největší podíl antických ohlasů se vyskytuje u (zkoumaných) autorů těch konfesí, které vycházely z učení Philippa Melanchthona (Achilles i Zámorský studovali ve Wittenbergu): projevuje se zde tedy zřejmě v praktické sféře vstřícný vztah samého Melanchthona k antickému dědictví, dále šířený užíváním melanchthonských principů v luterském univerzitním prostředí. Cenný je z tohoto pohledu fakt, že tento vliv byl natolik silný, že ovlivnil tvorbu kazatelů publikujících v národním jazyce: někteří zřetelně neváhali použít i problematických postupů, aby ze svého kázání vytvořili dílo, přitahující pozornost nejen pro exegetické kvality, ale i pro množství profánních historek, veršů či přísloví; to se sice pochopitelně projevilo v pozitivní reakci ze strany posluchačů a početnou návštěvou kostelů, ale obvykle také kritickou reakcí konzervativnějších posluchačů nebo teologů jiných konfesí. Zámorského postila v tom představuje vlastně progresivní tvar: pobělohorské postily se budou vyvíjet jednou linií právě v tomto duchu.

RESUMÉ

ANTICKÉ PRVKY V ČESKÉ RENESANČNÍ POSTILOGRAFII

Príspevok sa zaoberá reflexi antických exemplů a citací v konfesijně členité renesanční postilografii. Užívání antických vsuvek jednak reflektovalo dobový humanistický příklon k hledání odpovědí a paralel v moudrosti antických autorit, jednak muselo akceptovat konfesijní požadavky na čistotu Božího slova. Ve zkoumaném vzorku původních domácích postil je zřetelné akceptování příkazu vynechat antické profánní vsuvky jak u Jednoty bratrské (postily Jana Kapity a Ondřeje Štefana), tak u katolíka Tomáše Bavorovského. Naproti tomu melanchthonská akceptace antického odkazu se projevila

²¹ SABINUS, Matěj: *Sprotná a upřímná zpráva na tyto čtyři otázky...*, 1591; HALAMA, Ota (ed.): *Matěj Sabin Drahotušský a jeho Sprotná a upřímná zpráva z roku 1591*. Studia Comeniana et Historica, 34, 71–72, 2004, s. 173–228. Cit. pasáž s. 183–184.

bohatým užitím antických pasáží v luteránsky orientovaných postilách Jana Achilla Berounského a Martina Philadelpha Zámrského.

Klíčová slova: postilografie, postily, konfese, 16. století, citování antických pasáží

SUMMARY

TRACES OF ANTIQUITY IN CZECH RENAISSANCE POSTILOGRAPHY

The article deals with a reflection of ancient Greek and Roman exempla and quotations in renaissance postils of main Czech denominations. The using of the ancient passages was influenced by two contradictory impacts: on one hand, there was the humanistic inclination to the ancient culture and its heritage and on other hand, prescriptions for composition of sermons and its theological and catechetic clarity. Two differential tendencies may be found: postils written by members of Unitas fratrum (Jan Kapita and Ondřej Štefan) as well as the Roman Catholic Tomáš Bavorovský accepted sacral prescriptions and omitted nearly all ancient passages. On the contrary, two preachers educated by Melanchton in Wittenberg, Jan Achilles Berounský and Martin Philadelphus Zámrský, used a very large amount of various quotations and other reflections of the Greek and Roman ancient inheritance.

Keywords: postilography, postils, denominations, 16th Century, quotations of ancient passages

Translated by Mgr. Hana Ferencová

Mgr. Tomáš Havelka, Ph.D.
Oddělení pro studium a edici díla
Jana Amose Komenského
Filozofický ústav
Akademie věd České republiky
Jilská 1
110 00 Praha 1
e-mail: havelka@lorien.site.cas.cz